

İngiliz Konsolos James Henry Monahan'ın Raporlarında Bitlis Vilayeti (1896-1898) The Province of Bitlis in the Reports of British Consul James Henry Monahan (1896-1898)

Emel DEMİR GÖRÜR*

Öz

İngiltere'nin Bitlis Vilayeti Konsolosluğu, 1895 yılında Erzurum Vilayeti'ne bağlı yardımcı konsolosluk düzeyinde açılmıştır. Vilayetin ilk İngiliz Yardımcı Konsolosu olarak Charles Seymour Hampson görevlendirilmiştir. Hampson'dan sonra İngiltere'nin Bitlis Vilayeti Yardımcı Konsolosluğu'na James Henry Monahan atanmıştır. 1896 yılında Bitlis Konsolosluğu'nun sorumluluğunu devralan Monahan, bu görevini 1898 yılına kadar sürdürmüştür.

İngiliz Konsolos James Henry Monahan, görev süresince vilayet hakkında siyasi, sosyal, ekonomik, kültürel açıdan zengin bilgiler ihtiva eden konsolosluk defterleri tutmuştur. İlgili defterler tetkik edildiğinde belli başlı hadiselerin ön plana çıktığı görülmüştür. Bunlar; Ermeni-Müslüman çatışması, yağma-saldırı olayları, din değiştirme hadiseleri, vergi meselesi, iktisadi durum, vilayet dâhilinde uygulamaya konulan islahatlardır.

Konsolos Monahan, bu ayrıntılı bilgileri, Muş ve Siirt Sancağı gezileri neticesinde elde etmiştir. Bu bağlamda çalışmamız James Henry Monahan'ın vilayet dâhilinde yaptığı geziler ve ardından yazdığı rapor ve gönderiler doğrultusunda ele alınmıştır. Çalışmamız da vilayet dâhilinde yaşanan kıtlık ve ardından meydana gelen göç olayları, vergi meselesi, uygulanan çeşitli borç sistemleri, halkın geçim kaynakları, asayiş problemleri, Kürt bekçiler meselesi ve vilayetin sosyo-iktisadi yapısı ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *İngiliz Konsolosluğu, James Henry Monahan, Bitlis Vilayeti, Siirt Sancağı, Muş Sancağı*

Abstract

The Consulate of the Bitlis Province of Britain was opened at the level of the Vice-Consul attached to the province of Erzurum in 1895. Charles Seymour Hampson was appointed as the first consul of the province. After Hampson, James Henry Monahan was appointed British Vice-Consul of the province of Bitlis. Monahan took over the responsibility of the Bitlis Consulate in 1896 and held this post until 1898.

During his tenure, James Henry Monahan kept consular books containing important political, social, economic and cultural information about the province. When these books were examined, it was seen that some events were emphasized more. The Armenian-Muslim conflict, the looting-attack events, the conversion of religion events, the tax issue, the economic situation, and the regulations implemented in the province were the main topics. Consul Monahan obtained this detailed information as a result of his trips to the Sanjak of Moush and Sairt. The study is based on James Henry Monahan's trips in the province and her subsequent reports and correspondence. In our study, the famine in Bitlis province of

Makale Geliş Tarihi: 01.10.2019. Makale Kabul Tarihi: 26.11.2019

* Dr., Dicle Üniversitesi, Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilimler ve Türkçe Eğitimi Bölümü.emeldemirgorur@gmail.com; ORCID ID: 0000-0003-1408-1377

Gör

Akademik
Bakış

245

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

1896-1898 and the subsequent migration events, the tax issue, various debt systems applied within the province, the livelihoods of the people, security problems, the issue of Kurdish guards (bekdji) and the socio-economic structure of the province were examined in detail.

Key Word: British Consulate, James Henry Monahan, Bitlis, Sairt, Moush.

Giriş

İngiltere'nin konsolosluk ağı, 19. yüzyılın ikinci yarısını izleyen yıllarda ticaret ve iş ilişkilerinin iniş çıkışları ile ekonomik, politik ve askeri gereksinimlerin isteklerine uygun olarak kimi farklılıklar arz etmiştir¹. Konsolosların icraatları, görev yapmış oldukları ülkeye/bölgeye, tarihe hatta dönem dönem İngiliz Dış İşlerince yapılan düzenlemelere göre değişiklik göstermiş², konsolosların görev tanımları ticari, ticari-politik, politik olmak üzere sınıflandırılmıştır³. İngiliz Konsoloslukları yetkileri açısından bölgenin önemine binaen genel konsolosluklar, genel konsololuğa bağlı yardımcı konsolosluklar şeklinde ihdas edilmiştir. Erzurum Genel Konsololuğu ölçeğinde İngiliz Konsolosluk teşkilatına bakıldığında, Erzurum'da ikamet eden genel konsololuğa bağlı Diyarbakır, Harput, Muş/Bitlis, Van Yardımcı Konsoloslukları olduğu görülmektedir. 1898 yılında Erzurum Genel Konsolosu Robert W. Graves'e bağlı olarak Diyarbakır Vilayeti'nde Alex T. Waugh, Harput'ta Raphael A. Fontana, Muş'ta James H. Monahan, Van'da Captain G. S. McD. Elliot Yardımcı Konsolosluk görevini yürütmüşlerdir⁴. Bu konsoloslar askeri, politik, idari, ticari ve özellikle de Ermenilere yönelik yapılması planlanan ıslahatlar hususunda aktif rol üstlenmişlerdir⁵.

İngiltere'nin Bitlis Vilayeti Yardımcı Konsololuğunun teşkiline ve Bitlis Vilayeti'nde hangi İngiliz Konsoloslarının görev yaptığına burada kısaca değinmek yerinde olacaktır⁶. İngiltere'nin Bitlis Vilayeti Konsololuğu, 1895 yılı Haziran ayında Charles Seymour Hampson'ın Bitlis'e konsolos olarak atanmasıyla birlikte, Erzurum Genel Konsololuğu'na bağlı yardımcı konsolosluk düzeyinde açılmıştır⁷. Konsololuğun Osmanlı makamlarınca tasdiki ve resmî kabulü ise

- 1 Uygur Kocabaşoğlu, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında İngiliz Konsoloslarının Siyasal Etkinlikleri", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 181.
- 2 D.C.M. Platt, *The Cinderella Service British Consuls Since 1825*, Longman, Edinburgh 1971, s. 1.
- 3 D.C.M. Platt, *a.g.e.*, s. 130.
- 4 *The Foreign Office List: Forming a Complete Diplomatic and Consular Handbook for 1898*, Compiled by Edward Hertslet, K.C.B., Seventy-first Publication, London, p. 41.
- 5 Musa Şaşmaz, *İngiliz Konsolosları ve Ermenilerin Katliamı İddiaları (1878-1914)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013, s. 11.
- 6 İngiltere'nin Bitlis Yardımcı Konsololuğu'nun teşkilıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz; Emel DEMİR GÖRÜR, "İngiltere'nin Bitlis Yardımcı Konsololuğu: Francis Edward Crow Dönemi", *Tarihî ve Kültürel Yönleriyle Bitlis* (Ed. Prof. Dr. Mehmet İnbaşı, Prof. Dr. Mehmet Demirtaş), C. 1, Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları, Ankara 2019, s. 559-560.
- 7 *The Foreign Office List: Forming a Complete Diplomatic and Consular Handbook for 1897*, Edited by Edward Hertslet, K.C.B. and Edward Cecil Hertslet ESQ., Seventieth Publication, London, p. 125.

1895 yılı Ağustos ayında konsolosluk beratının alınması ile olmuştur⁸. Yaklaşık 1 yıl konsolosluk görevini yürüten Hampson, Ağustos 1896'da Manastır Yardımcı Konsolosluğuna atanmıştır⁹. Konsolos Hampson'ın görev süresi biter bitmez yerine 1896 yılının Ağustos ayında çalışmamıza konu olan James Henry Monahan atanmıştır¹⁰. Monahan'ın Bitlis'e gelip görevine başlaması 1896 yılının Eylül ayını bulmuş¹¹, konsolosluk beratı ise aynı yılın Ekim ayında alınmıştır¹². Monahan, Bitlis'teki görevini 7 ay sürdürdükten sonra yaklaşık 6 yıldır izin kullanmadığını ve izin kullanmak istediğini belirterek yerine birinin atanmasını talep etmiştir. İzin isteğini onaylayan İngiliz Dış İşleri Bakanlığı, Monahan'ın yerine Francis Edward Crow'un atanmasını uygun bulmuştur¹³. Monahan, Crow'un 1897 yılı Mayıs ayında Bitlis'e geçmesinin¹⁴ ardından Bitlis'ten ayrılmış¹⁵, yaklaşık bir yıllık izin döneminin ardından 22 Şubat 1898'de Bitlis'e geri dönmüştür¹⁶. Monahan'ın ikinci konsolosluk dönemi yaklaşık 8 ay sürmüş, 1898 yılı Eylül ayında Hayfa'ya atanmış¹⁷, aynı yılın Ekim ayında Bitlis Vilayeti'nden ayrılmıştır¹⁸. Monahan'ın bölgeden ayrılması üzerine konsolosluğun sorumluluğunu, Dragoman *Hagop Mirzoyan* üstlenmiştir¹⁹. Ekim 1901'de Bitlis Yardımcı Konsolosluğu'na *Frederick George Freeman* atanmış, görevini Mayıs 1903'e kadar devam ettirmiştir²⁰. Ardından *Walter John Heathcote*, Nisan 1903'de Bitlis Yardımcı Konsolosluğuna atanmıştır²¹. Eylül 1905'de ise Burgaz, Eski Zağra, Filipe'yi içine alan bölgeye yardımcı konsolos olarak atanmıştır²². Kasım 1905'de Bitlis Vilayeti Yardımcı Konsolosluğu'na *Arthur Bernard Geary* atanmış, görevini 25

- 8 The National Archives (TNA.), Foreign Office (F.O.) 195/1892, No. 157, 18 Ağustos 1895, s. 361; No. 8, 4 Ağustos 1895, s. 362.
- 9 *The Foreign Office List: Forming a Complete Diplomatic and Consular Handbook for 1898*, Edited by Edward Hertslet, K.C.B., Seventy-first Publication, London, p. 126; *The Edinburgh Gazette*, 18 June 1895, Issue 10684, p. 969; *The Edinburgh Gazette*, 8 September 1896, Issue 10812, p. 865.
- 10 TNA., F.O. 78/4741, 6 Aralık 1896, s. 364-365; *The Foreign Office List: Forming a Complete Diplomatic and Consular Handbook for 1896*, Edited by Edward Hertslet, K.C.B. and Edward Cecil Hertslet ESQ., Sixty-ninth Publication, London, p. 171; *The London Gazette*, 4 September 1896, Issue: 26774, p. 4987.
- 11 TNA., F.O. 195/1944, No. 50, Yardımcı Konsolos Monahan'dan Sir. P. Currie'ye, 7 Eylül 1896, s. 538.
- 12 TNA., F.O. 195/1944, No. 54, Yardımcı Konsolos Monahan'dan Sir. P. Currie'ye, 15 Ekim 1896, s. 566.
- 13 Musa Şaşmaz, *a.g.e.*, s. 306.
- 14 TNA., F.O. 195/1981, 14 Mayıs 1897, s. 84.
- 15 TNA., F.O. 195/1981, 16 Mayıs 1897, s. 83. Crow dönemiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz; Emel DEMİR GÖRÜR, *a.g.e.*, s. 561-574.
- 16 TNA., F.O. 195/2021, No. 2, 22 Şubat 1898, s. 23; TNA., F.O. 195/2021, No. 3, 22 Şubat 1898, s. 24.
- 17 TNA., F.O. 195/2021, 29 Eylül 1898, s. 210.
- 18 TNA., F.O. 195/2021, 14 Ekim 1898, s. 213.
- 19 TNA., F.O. 195/2021, No. 18, 8 Kasım 1898, s. 228.
- 20 *The Foreign Office List: Forming a Complete Diplomatic and Consular Handbook for 1905*, Edited by Godfrey E. P. Hertslet, Seventy-eighth Publication, London, p. 123.
- 21 *The London Gazette*, 13 May 1904, Issue: 27676, p. 3079; *The Edinburgh Gazette*, 17 May 1904, Issue 11620, p. 539; *The Foreign Office List: Forming a Complete Diplomatic and Consular Handbook for 1907*, Edited by Godfrey E. P. Hertslet, Eightieth Publication, London, p. 256.
- 22 *The Foreign Office List: Forming a Complete Diplomatic and Consular Handbook for 1907*, Edited by Godfrey E. P. Hertslet, Eightieth Publication, London, p. 256.

Gazi

Akademik
Bakış

247

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

Ekim 1906'ya kadar sürdürmüştür²³. Geary'nin Bitlis'ten ayrılması üzerine konsolosluğun sorumluluğunu Geary'nin dragomanı *Erşak Safrastiyani* devralmıştır. Ayrıca 1907 yılında Diyarbakır İngiliz Konsolosu William Beauchamp Heard, Bitlis Vilayeti'ne gelerek bölge hakkında raporlar yazmış, vilayetten ayrıldıktan sonra Safrastiyani, bu görevi devralmış, konsolos yetkisiyle çalışmaya devam etmiştir²⁴. Foreign Office List'lerde en son Bitlis Yardımcı Konsolosluğu'nda *Reader William Bullard*'ın adını görmekteyiz²⁵. Ancak kaynak olarak kullandığımız Foreign Office List'lerde Bullard'ın 1912'de Trabzon Vilayeti'ne yardımcı konsolos olarak atandığı aynı zamanda 1909, 1910, 1911, 1912 yıllarında İstanbul'daki Büyükelçilikte 3. Büyükelçi Dragomanı olarak görev yaptığı bilgisine yer verilmiştir²⁶. Bu ihtilafli bilgilerden hareketle Bullard'ın Bitlis'e atanmış ancak Bitlis'te göreve başlamamış olduğu düşünülmektedir. İngiltere Hükümeti, Osmanlı Devleti ile arasında savaş patlak vermeden kısa bir süre önce 1 Ekim 1914'de Bitlis Vilayeti Yardımcı Konsolosluğu'na Charles Walter de Bois Maclaren'i atamış ancak Osmanlı Devleti'nin 1. Dünya Savaşı'na dâhil olması üzerine Maclaren görevine başlamamıştır²⁷. 1912 yılında uzun seneler Amerikan Misyoneri olarak çalışan *George C. Knapp*, Bitlis Konsolosluğu'na atanmış ve Knapp bu görevini 1915 yılı da dâhil olmak üzere devam ettirmiştir²⁸.

1. Bitlis Vilayeti İngiliz Yardımcı Konsolosu James Henry Monahan ve Dönemi Olaylarına Kısa Bir Bakış

James Henry Monahan dönemini teşkil eden 1896-1898 yılı İngiliz Konsolosluk Defterleri tetkik edildiğinde bazı hadiselerin üzerinde daha fazla durulduğu görülmektedir. Ermeni-Müslüman (Kürt) çatışması, yağma-saldırı olayları, din değiştirme hadiseleri, vergi meselesi, iktisadi durum, ıslahatlar kapsamında vilayet dâhilinde yapılan düzenlemeler belli başlı konu başlıklarını teşkil etmiştir.

Konumuza giriş niteliğinde ise ilk olarak, İngiliz Konsolos Monahan'ın Bitlis halkı ile ilgili değerlendirmesine yer vermenin hem o dönem bölge insanını tanıma hem de çalışmamızın geri kalan kısmını bu minvalde değerlendirilmesi açısından daha doğru olacağını düşünmekteyiz. Monahan, Bitlis halkını 3 ayrı grup olacak şekilde sınıflandırmıştır. Monahan'ın sınıflandırmasında

23 *The Foreign Office List: Forming a Complete Diplomatic and Consular Handbook for 1908*, Edited by Godfrey E. P. Hertslet, Eighty-First Publication, London, p. 234.

24 Musa Şaşmaz, *a.g.e.*, s. 317-318.

25 The London Gazette, 24 March 1911, Issue: 28479, p. 2421; The Edinburgh Gazette, 28 March 1911, Issue 12341, p. 332; *The Foreign Office List: Forming a Complete Diplomatic and Consular Handbook for 1913*, Edited by Godfrey E. P. Hertslet, Eighty-Seven Publication, London, p. 203.

26 *The Foreign Office List: Forming a Complete Diplomatic and Consular Handbook for 1913*, Edited by Godfrey E. P. Hertslet, Eighty-Seven Publication, London, p. 203.

27 The London Gazette, 1 January 1915, Issue: 29026, p.47; The Edinburgh Gazette, 5 January 1915, Issue 12758, p. 21.

28 Musa Şaşmaz, *a.g.e.*, s. 323, 236.

ilk grubu, yerleşik ve güçlü bir Kürt Aşiretine mensup olmayan barışçı Kürt Köylüleri ile Hristiyan Köylüler oluşturmuştur. Bu zümrenin para kazanması, tahıl satışı yaparak veyahut Anadolu dışında çalışarak gerçekleşmiştir. Ziraatla uğraşan bu zümre, devletin bölgedeki vergi kaynağı olmuştur. İkinci grup ise yerleşik, güçlü aşiretlere bağlı barışçı olmayan Kürt Köylüleridir. Bu aşiretlerin liderleri nispeten zengin, Hristiyan Köylülerinin yakınında veyahut bu köylerin içinde, büyük evlerde yaşamışlar ve köylülere baskı yapmışlardır. Bitlis Vilayeti'ndeki özellikle de Muş Sancağı'na bağlı Malazgirt, Varto ve Bulanık Kazası'ndaki Hamidiyeler bu sınıfa dâhillerdir. Bu ikinci grupta yer alan Kürtler, ister Hamidiye askeri olsun ister olmasın ağnam ve bazı düzensiz vergiler dışında vergi ödememiş, çok az ekim yapmışlardır. Üçüncü grup ise devletin ara sıra ağnam vergisi alabildiği bunun dışında herhangi bir tahsilat yapamadığı göçebe ve yarı göçebe Kürtlerdir²⁹. Konsolos Monahan'ın eşkiya, komiteci Ermenilerden bahsetmemesi, bunları herhangi bir gruba dâhil etmemesi oldukça dikkat çekicidir.

2. Konsolos Monahan'ın Gezileri Çerçevesinde Bitlis Vilayeti

James Henry Monahan, görev yapmış olduğu süre dâhilinde Erzurum'daki Genel Konsolosluğa ve Dersaadet'teki Büyükelçiliğe, Bitlis Vilayeti'nde³⁰ yaşanan hadiselerle ilgili olarak pek çok telgraf çekmiş, gönderi kaleme almış ve rapor hazırlamıştır. Özelde Monahan dönemi genelde ise Bitlis Vilayeti'nde görev yapan tüm konsoloslar, tuttukları konsolosluk defterleri ile vilayet hakkında siyasi, sosyal, ekonomik, kültürel açıdan zengin bilgiler sunmuşlardır. Monahan'ın özellikle yapmış olduğu Şirvan, Siirt, Erüh, Muş, Varto, Bulanık ve Malazgirt gezileri sonrası hazırlamış olduğu raporlar bölge hakkında ayrıntılı bilgiler vermesi açısından oldukça önemlidir³¹.

2.1. Konsolos Monahan'ın Siirt Sancağı Gezisi

Konsolos Monahan, 1898 yılının Mayıs ve Haziran aylarında Siirt Sancağı'na bağlı Şirvan, Siirt ve Erüh Kazalarını gezmiştir. Gezinin ardından içerisinde gezi güzergâhını gösteren haritanın da bulunduğu 90 sayfalık bir rapor hazır-

29 TNA., F.O. 195/2021, No. 7, 30 Nisan 1898, s. 72-75; TNA., F.O. 881/7294, No. 58/1, 19 Mayıs 1898, s. 55.

30 Dönem itibarıyla Bitlis Vilayeti'nin idari taksimatına bakıldığında vilayet dâhilinde Bitlis, Muş ve Siirt Sancaklarının yer aldığı görülmektedir. Bitlis Sancağı'nda Bitlis, Ahlat, Hizan, Mutki Kazaları; Muş Sancağı'nda Muş, Bulanık, Malazgirt, Varto, Sason Kazaları; Siirt Sancağı'nda Siirt, Rıdvan, Şirvan, Erüh, Garzan, Pervari, Hazo Kazaları; Genç Sancağı'nda Genç, Çapakçur, Kulp Kazaları yer almıştır. bkz; Vital Cuinet, *La Turquie D'Asie, Géographie Administrative Statistique Descriptive et Raisonnée de Chaque Province de L'Asie-Mineure*, C. II, Ernest Leroux Éditeur, Paris 1891, p. 524.

31 TNA., F.O. 195/2021, No. 17, 20 Ağustos 1898, s. 155-202; TNA., F.O. 195/2021, No.20, 13 Ekim 1898, s. 221-227; TNA., F.O. 424/197, No. 67/2, 13 Ekim 1898, s. 59-60. Musa Şaşmaz, Konsolos Monahan'ın hazırladığı raporların varlığına dair ilgili eserinde özet bilgi vermiştir. Bkz; Musa Şaşmaz a.g.e., s.307.

Gezi

Akademik
Bakış

249

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

lamıştır. Rapor dâhilinde gezdiği yerlerin coğrafi özellikleri, nüfus yapısı, vergi tahsisi, yaşanan yağma ve saldırı olayları hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir³².

Siirt Sancağı'nda yaşanan olaylara geçmeden önce, çalışmamızın geri kalan kısmında sürekli zikredilecek 1895 yılı olaylarına kısaca değinmenin konunun muhtevasının anlaşılması açısından faydalı olacağını düşünmekteyiz. İngiliz Konsolos Monahan, 1895 yılı olayları ile ilgili Hristiyan Köylülerden aldığı duyumları aktarmış, 1895 yılında Ermenilerin öldürülmesi yönünde bir ferman çıktığını ve Şirvan'da gerek Müslümanların gerek Hristiyanların bu yılı "ferman yılı" olarak adlandırdıklarını belirtmiştir. Ayrıca Monahan, fermanı, Şirvan'ın ileri gelenlerinden Şirvan Vekil Kaymakamı Fatha (Fettah) Bey'in Ekim 1895'de verdiği yönünde duyumlar aldığını, raporunun sonunda ise 1895 yılı olaylarının Fatha Bey'in kasıtlı olarak verdiği emirle gerçekleştiğini, bu durumun hükümetin bilinçli, kasti bir politikası olup olmadığını ise bilmediğini ifade etmiştir³³.

Bu sözde ferman ile ilgili olarak Genel Müfettiş Saadetin Paşa³⁴, Şubat 1896'da Van Hükümet Dairesi'nde ulema, Van ileri gelenleri ve Kürt reisleri ile görüşmüş, memleketin selameti için nasihatlerde bulunmuştur. Saadetin Paşa,

"Müslümanların selameti için, duydum ki, "Ermenilerin malı helal, kanı hederdir" diye padişah fermanının çıktığını söylüyormuşsunuz. Bunun kesinlikle aslı esası yoktur. Padişahımız böyle bir hüküm vermeyi dini hükümlere uygun görmez. Bunlar hep Ermeni uydurmasıdır. Sizi böyle baştan çıkarıp yanıltıyorlar ki padişahınızın rızası dışında hareket edip onun emirlerine uymayasınız. Sonrada Avrupa Devletlerine "Bakınız Kürtler, halifelerini bile tanımıyorlar" desinler, bu yolda amaçlarına ulaşmak için bir kapı açsınlar. Böyle şeylere inanmayın. Birisi size böyle bir söz söyleyecek olursa gidin soruşturun. Söyleyen adamı bulun, sözün kaynağına doğru gidin. Sonunda kimlerin çıkacağını hayretle göreceksiniz"³⁵ ifadelerine anılarında yer vermiştir.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde yapılan incelemelerde ne Sultan II. Abdülhamid'in bu hususta verdiği bir fermana ne de vekil kaymakamın verdiği emre dair herhangi bir dokümana tesadüf edilmemiştir.

32 TNA., F.O. 195/2021, No. 17, 20 Ağustos 1898, s. 155-202. Konsolos Monahan, Siirt Sancağında sırasıyla Şirvan, Eruh, Siirt Kazalarına gitmiş ardından tekrar Şirvan Kazasına geçip kazada gezmediği köyleri ziyaret etmiştir. Konsolos Monahan'ın Siirt Sancağı gezine dair hazırlanmış olduğu rapor ile ilgili örnek belge için bkz; Ek 1.

33 TNA., F.O. 195/2021, No. 17, 20 Ağustos 1898, s. 180; 200.

34 Saadetin Paşa, Trabzon'dan Van'a kadar olan mintika içinde yer alan askeri kuvvetlerin kumandanlığı görevi çerçevesinde Van ve Bitlis Vilayetlerini ziyaret etmiştir. Bkz; Sami Önal, *Sadetin Paşa'nın Anıları Ermeni-Kürt Olayları (Van, 1896)*, Remzi Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul 2004, s. 48.

35 Sami Önal, *a.g.e.*, s. 44-48.

Şirvan Kazası

Dağlık bir bölgeden oluşan Şirvan Kazası, 1898 yılı itibarıyla 200 köyden oluşmuş, her köyde ise yaklaşık 6 hane ikamet etmiştir. Kazadaki köylerinin büyük bir kısmı Müslüman Köyü olmakla birlikte kazada 10 Ermeni, 18 Süryani (Jacobite)³⁶ toplamda 28 gayrimüslim köy yer almıştır.

Kazada, yine aynı yıl itibarıyla kaymakamın ikamet ettiği Kufra ile Minar³⁷ dışında Müslüman ve gayrimüslimlerin birlikte yaşadıkları karma köyün mevcut olmadığı görülmüştür. Daha önce karma köylerin sayısı daha fazla iken yaşanan göçler sonrası Şirvan Kazası'nda karma köy sayısı ikiye düşmüştür. Resmi nüfus istatistiğine yer veren Monahan, bu istatistiğe göre kazada 13.420 Müslüman, 2.307 Hıristiyan yer aldığını, kendi hesaplamalarına göre ise kazada 3.048 Hıristiyan³⁸ bu sayının dört katı kadar yani yaklaşık 12.000 Müslümanın³⁹ ikamet ettiğini belirtmiştir. Konsolos Monahan resmi istatistik olarak 1310 (1892) yılı Bitlis Vilayet Salnâmesini kullandığı anlaşılmıştır. İlgili salnâmeye bakıldığında kazada 109 Kıpti, 1.508 Süryani, 460 Ermeni ve 13.420 Müslüman olduğu bilgisine yer verildiği ve gayrimüslimlerin tek bir başlık altında değil etnik unsurlarına göre tasnif edildiği görülmüştür⁴⁰. Bitlis Vilâyet salnamesinde yer alan bilgiler ile Monahan'ın kendi hesaplamaları sonucunda ulaşılmış olduğu rakamlar arasında farklılıklar olduğu ancak bu durumun Müslüman nüfusunun kesretini değiştirecek oranda olmadığı görülmektedir.

Monahan, Şirvan Kazası'nda 4 küçük Hıristiyan Köyü hariç tüm Hıristiyan köylerini ve bazı Müslüman köylerini gezmiştir.

Köy, Yerleşim Adı	Günümüzdeki Adı	Köyün etnik, dini yapısı	Hane Sayısı (1898 yılı)
Verkhanos (Werqanis)	Kasımlı Köyü	Müslüman Kürt Köyü	60 hane
Dersen (Derzin) ¹	Adakale Köyü	Müslüman Kürt Köyü	9 hane
Gıgan	İkizler Köyü	Ermeni Köyü	20 hane

36 Konsolos Monahan, Süryanilerin dış görünüşleriyle ilgili bilgi vermiş, Süryanilerin genellikle İstanbul'daki Ermenilerle karıştırıldığını, Kürtler veya dağlı Ermeniler gibi giyindiklerini, ancak Ermenilerden daha koyu tenli, daha narin bir yüze sahip olduklarını ve bölge halkının Ermeniler ile Süryanileri kolayca ayırt edebildiklerini belirtmiştir. Bkz; 195/2021, No. 17, 20 Ağustos 1898, s. 175.

37 Bugün Siirt İlinin Balkan İlçesine bağlı Dilektepe Köyüdür.

38 Konsolos Monahan bu hesaplamayı her hanede 6 kişi olacak şekilde yapmıştır. Bkz; TNA., F.O. 195/2021, No. 17, 20 Ağustos 1898, s. 159.

39 Konsolos Monahan, bu sayıya göçebe aşiretler olan Mahmedan, Strugan ve Demli Aşiretlerinin de dâhil olduğunu belirtmiştir. Bkz; 195/2021, No. 17, 20 Ağustos 1898, s. 159.

40 *Bitlis Vilâyet Salnâmesi*, H. 1310 (1892), Vilâyet Matbaası, (ekler kısmı).

Minar	Minar	Müslüman Kürt&Süryani Köyü	-----
Med'us	Boylu Köyü	Müslüman Kürt Köyü	8 Hane
Kufra (Küfre)	Küfre Mahallesi	Müslüman Kürt & Süryani&Ermeni Köyü	33 Müslüman, 13 Süryani, 4 Ermeni olmak üzere toplam 50 hane
Direk ²	Söbetaş Mezrası(?)	Ermeni Köyü	4 hane
Kormuz (Kormas)	İncekaya Köyü	Müslüman Kürt Köyü	30 hane
Nuwin (Nivîn)	Tatlıpayam Köyü	Müslüman Kürt Köyü	50 hane
Maden	Madenköy Köyü	Süryani Köyü	20 hane
Kosakh	Yolbası Köyü İncesirt Mezrası	Süryani Köyü	32 hane
Arsaras (Hérsas)	Özpinar Köyü	Müslüman Kürt Köyü	30 hane
Simkhor	Sarıdana Köyü	Süryani Köyü	50 hane
Gurena	Yolbaşı Köyü	Ermeni Köyü	20 hane
Gheli	Durankaya Köyü	Ermeni Köyü	6 hane
Birkeh	Taşlı Köyü Yatağan Mezrası	Ermeni Köyü	6 hane
Gundediesan	Suludere Köyü	Süryani Köyü	14 hane
Merj	Suluyazı Köyü	Süryani Köyü	2 hane
Nub'ain	Nallıkaya Köyü	Ermeni Köyü	7 hane (1895 yılı öncesi 40 hane)

1895 yılı olaylarıyla birlikte Şirvan'da birçok Ermeni ve bir kısım Süryani Müslüman olmuş, yaşanan *din değişiklikleri* kalıcı olmamış, din değişikliği yapan köylülerin büyük bir kısmı 1 yıl içinde eski dinlerine geri dönmüşlerdir. Dersen, Gurena, Birkeh Köylerinde bulunan Ermeniler ile Gundediesan Köyünde ikamet eden Süryanilerin tamamı 1 yıl içinde eski dinlerine geri dönmüşlerdir. Merj Süryani Köyü ve Nub'ain Ermeni Köyü sakinlerinin bir kısmı eski dinlerine dönerken bir kesiminin de dönem itibariyle hala Müslüman kaldıkları görülmüştür. Eroun Vadisi'nde bulunan iki köy dışında, Şirvan'da hiçbir Hıristiyan sünnet edilmemiş, devlet nazarında Müslümanlıkları kabul edilmemiştir⁴¹.

41 TNA., F.O. 195/2021, No. 17, 20 Ağustos 1898, s. 155-202.

1892 yılında Bitlis Vilayeti'nde ve komşu vilayetler olan Van, Erzurum'da *kıtlık* yaşanmıştır⁴². Şirvan'daki birçok gayrimüslim aile ve bazı Müslüman aileler, kıtlık, sınırlı iş kaynakları ve 1895 yılında yaşanan olaylar neticesinde köylerini terk etmişlerdir. Müslüman Med'us Köyü, Ermeni Direk ve Nub'ain Köyleri, Süryani Maden, Gundediesan, Merj Köyleri, Dersen Köyü bu dönem göç veren köyler arasındadır. En çok göç veren köy ise hane sayısı 40'tan 7'ye düşen Nub'ain adlı Ermeni Köyüdür. Göç eden köylülerin büyük bir kısmı Bitlis'e göç etmiş, bir kısmı pantolon üretim endüstrisinde çalışmaya başlamıştır. Gurena Ermeni Köyü de kuraklıktan oldukça etkilenmiş hane sayısında azalma olmuş, Kosakh Süryani Köyü'nden 14 aile yaşadıkları yerleri terk etmişlerdir. Kıtlık nedeniyle köylerinden ayrılan ahalinin hemen hepsi 1894 ve 1895 yıllarında elde edilen iyi hasat sonrası köylerine geri dönmüşlerdir. Konsolos Monahan, 1898 yılı için ise halkın kendisine yetecek kadar yiyeceklerinin olduğunu ancak mahsuldeki hafif bir dalgalanmanın önemli bir sıkıntıya neden olabileceğini belirtmiştir. 1895 yılında yaşanan olaylardan etkilenen köylüler için, 2 yıl süreyle *bedel-i askeriden* muaf tutulmaları yönünde padişah iradesi çıkmıştır⁴³. Konsolos Monahan, bu iradeyle ilgili "*hükümetin, cömert uygulamalarının bir başka örneği*" değerlendirmesinde bulunmuştur. İradenin hükmü bazı yerlerde hakkıyla icra edilirken bazı bölgelerde verginin tahsil edildiği, iradenin hükmünün yerine getirilmediği görülmüştür. Zira irade, Şirvan'da hakkıyla yerine getirilirken, Eruh Kazasına bağlı Deh, Kufra⁴⁴ ve Genç Sancağı'na bağlı Çapakçur ahalisinden verginin tahsil edildiği görülmüştür. Merkeze gelen şikâyetler üzerine iradeye rağmen neden tahsilat yapıldığı hususunun araştırılması istenmiştir⁴⁵. Bu olumsuz uygulamalara tezat oluşturacak şekilde iradenin hükmü dışında yani olaylardan etkilenmeyen, herhangi bir yağmaya uğramayan ve askeri muafiyet vergisinin alınması gereken bazı köylerden de verginin tahsil edilmediği görülmüştür. Olaylardan etkilenmeyen Gheli adlı Ermeni Köyünden 2 yıl süreyle askeri muafiyet vergisinin alınmaması bu duruma örnek teşkil etmiştir.

Dönem itibariyle Bitlis Vilayeti'nde uygulanan iki ayrı borç sistemi karışımına çıkmaktadır. Bunlardan biri "*mir-i balık*" diğeri ise "*selef*" sistemidir. Mir-i balık, köylülerin bölgedeki zengin Kürtlerden borç para aldığı, borçlarına karşılık topraklarını ipotek altına aldıkları bir sistemdir. Konsolos Monahan, bu sistemi kişinin borç aldığı paranın faizi olarak her yıl toprağındaki üretimin yarısını ödediği ve ödeme yapamaması durumunda da toprağını kaybettiği bir sistem olarak tanımlamıştır. Bitlis Vilayeti dâhilinde daha küçük borçlar için, "*selef sistemi*" devreye girmiştir. "*Selef*", kişinin, kış veya ilkbahar aylarında 10 kuruş ödünç verdiği paraya karşılık takip eden sonbaharda bir kuzu aldığı bir sistemdir. Selef sisteminin hem Müslümanlara hem de Hıristiyanlara uygulan-

42 BOA., DH.MKT., D:2013, G:65; D:2005, G:98; D:1219, G:77; D:1306, G:16.

43 BOA., DH.TMIK.M., D:41, G:57, 2 Teşrin-i Evvel 1313/ 14 Ekim 1897.

44 TNA., F.O. 195/2021, No. 17, 20 Ağustos 1898, s. 155-202.

45 BOA., DH.TMIK.M., D:47, G:2, 9 Şaban 1315/ 3 Ocak 1898.

mak üzere birçok çeşidi vardır. Konsolos Monahan, bu sistemin 8 yıl öncesine kadar Bitlis'te uygulanmadığını, bazı şeyhler ve diğer zengin Kürtler tarafından ortaya atılmış olabileceğini, sistemin şeyhlerin ve ileri gelen Kürtlerin elinde olduğunu, faiz oranının ise %300'den fazla olduğunu belirtmiştir. Süryani Kosakh Köyü örneğinde gördüğümüz üzere köylüler topraklarını korumak, güvenliğini sağlamak amacıyla bölgedeki zengin Kürtlerden borç para almışlardır. Borç alanların üçte biri borçlarını ödeyemediklerinden topraklarının kullanım hakkı borç veren kişiye geçmiş, borçlu olan üçte ikilik kesim ise bir liradan fazla borç için %30 faiz ödemişlerdir.

Dönem itibariyle gayrimüslim köylüler, köylerinin güvenliğini sağlamak amacıyla ücretleri mukabilinde *Kürt bekçiler* tutmuşlardır. Şirvan Kazasının en büyük gayrimüslim köyü olan Süryani *Simkhor Köyü*, Kürt bir bekçi tarafından korunmuş ve 1895 yılı olaylarından etkilenmemiştir. Konsolos, 1895 yılında Fatha Bey'in ilan ettiği sözde ferman üzerine, bekçinin Siirt'e gidip, Siirt Mutasarrıfından Simkhor Köyüne saldırılmasını yasaklayan bir kâğıt aldığını ve saldırganların bu kâğıda saygı göstererek köye saldırmadıklarını belirtmiştir. Süryani *Kosakh Köyü* de Hasan Ağa reisliğinde 100 Kürt tarafından 2 ay boyunca korunmuş, 1895 yılı olayları sırasında köyden çalınan sığır ve koyunlar bu kişiler tarafından geri alınmıştır. Ancak köylüler, koruma amaçlı köyde kalan Kürtlerin, mali olarak kendilerine ağır yükleri olduğunu konsolosa iletmışler, bu durumdan şikâyetçi olmuşlardır. Kürt koruması altında bulunan Ermeni *Gheli Köyü* de 1895 yılı olaylarında herhangi bir saldırıya uğramamıştır.

Genel Müfettiş Saadettin Paşa'nın anılarında, Kürt bekçileriyle ilgili;

"Van Ermeni Piskoposu Van Valisi imiş gibi aşiret beylerine resmi yazılar yazıp, oralardaki Ermenileri korumalarını, köylere de birer ikişer bekçi vermelerini ister. Bizim aşiret ağaları da koltukları kabarak yüklü bir bedel karşılığında her Ermeni Köyüne birer ikişer Kürt Bekçi verir. Bekçiler memur oldukları köyleri koruyorlarmış gibi koltuk kabartarak dolaşırlar. Bazı kere de köylüler Vali Paşa'ya gelip yalvararak köylerini beklemek üzere filan Kürt'e emir vermesini rica ederler. Vali de o Kürt'e hususi mektup yazar, bekçi olarak gönderir. Tüm bu Ermeni köylerinde bu yolla tayin edilmiş ikişer üçer Kürt Bekçi vardır. Vali dedikodudan çekindiği için Ermenilerin bu konudaki isteklerini yerine getirir. Ancak Ermeniler "Bakınız bu Kürtlerin şerrinden korkup yine kendi adamlarının yardımlarına sığınıyoruz. Altı aydır şu adamları köyümüzde besliyoruz. Çok da para verdik yalan mı söylüyoruz?" diye yaygara koparırlar. Hâlbuki bu Kürtlerin köyleri beklemesinin hiçbir faydası yoktur. Çünkü Kürtler bekçisi olan köyleri de vuruyorlar. Bekçilerin hiçbir faydası olmuyor (...). Fakat maksat, kendilerini dünyaya mazlum göstermek ve "Hristiyanları Türkler zorla İslam yapıyorlarmış" diye tüm Avrupa'nın dikkatini çekmektir⁴⁶." ifadelerine yer vermiştir.

Sosyal Yapı: Konsolos Şirvan'daki ev yapıları ile ilgili bilgi vermiş Şirvan evlerinin Bitlis evleri gibi çamur ve kereste çatılı, kaba taşlardan inşa edilmiş,

alt katlarında genellikle ahır olmak üzere iki katlı, bu nedenle vilayetin kuzey kesimlerindeki evlerden daha yüksek yapılı olduklarını belirtmiştir. Ayrıca Konsolos, kazanın maarif durumuyla ilgili de bilgi vermiş kazada Hıristiyanların okuyacağı bir okulun olmadığını, Müslümanlar için ise bir kuran mektebinin olduğunu, kazanın, vilayetin Siirt Sancağı dışında kalan bölgeleriyle kıyaslandığında geri kaldığını belirtmiştir. İstisna olarak Şirvan'ın en büyük Kürt Köyü Verkhanos'ta evlerin ve köylülerin yaşam tarzlarının Hıristiyanlarınkıyla aynı olduğunu köylülerin ise oldukça iyi giyimli, iyi görünümlü olduklarını belirtmiştir.

Konsolos, kazada yetiştirilen ürün çeşitlerine de değinmiş, Şirvan'ın asmalarıyla ünlü olduğunu, kazanın her tarafında ceviz ve armut ağaçlarının, güney yarısında nar ve incir ağaçlarının yer aldığını, Eroun Vadisinin güney kısımlarında bir miktar pirinç yetiştirildiğini belirtmiştir.

Şirvan'daki Ermeni Köylüler hayvancılık, ekim-dikim işlerinin yanında dokuma, çömlekçilik gibi zanaat işleriyle, Müslümanlar ise daha çok hayvancılık ve ekim-dikim işleriyle meşgul olmuşlardır. Müslüman ve Ermeniler arasındaki iş bölümünden dolayı Ermeni göçleri sonrası Müslümanlar bu durumdan şikâyetçi olmuşlar, Ermeni komşularının geri gelmeleri yönündeki isteklerini bizzat Konsolos Monahan'a iletmışlerdir.

*Eroun Vadisi*⁴⁷: Konsolos Monahan, Eroun Vadisi'nde bulunan 11 Süryani, 2 Ermeni köyünün tamamını ve vadide bulunan 3 Kürt Köyünü ziyaret etmiştir. Konsolos vadideki köylerin 1895 Kasım ayında, Atmangli, Modeki ve Demli Kürtleri tarafından saldırıya uğradıklarını olaylar öncesinde vadide 242 ev varken bölgeye gittiğinde hane sayısının 156'ya düştüğünü belirtmiştir. Ayrıca konsolos, olaylar sırasında kaçan 18 aile haricinde tüm gayrimüslim köylülerin Müslüman olduklarını kısa bir süre sonra 1896 yılı Nisan ayında 7 haneden oluşan küçük bir köy haricindeki diğer köylerin Hıristiyanlığa geri döndüklerini belirtmiştir.

Konsolos Monahan, Eroun Vadisi'nde yer alan 3 Kürt Köyünü de ziyaret etmiştir. Bu köylülerin 1895 yılı olaylarında Hıristiyan komşularını koruduklarını belirtmiştir. Ziyaret ettiği 2 köyün toprakların büyük bir kısmının "mir-i balık" sisteminde zengin, güçlü Kürt Beylerine ipotekli olduğunu, köydeki birçok Kürdün iş bulmak için İstanbul'a gitmek istediklerini ancak hükümetin Kürtlerin vilayetten ayrılıp İstanbul'a gitmelerine izin vermeyeceğini belirtmiştir.

Konsolos raporunun Şirvan ile ilgili bölümünün sonunda 1895 yılı olaylarını değerlendirmesini yapmış, olaylar sırasında Şirvan Kazası'nda 151 erkeğin ve 18 kadının öldürüldüğünü, 10 köy ve bunlara ek olarak 15 ailenin Müslüman olduğunu, 15 aileden müteşekkil 3 köy ve 4 aile haricinde diğerlerinin

47 Bugün Siirt İlinin Şirvan Kazası'na bağlı Cevizlik Bölgesidir.

Görüş

Akademik
Bakış

255

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

eski dinlerine geri döndüklerini belirtmiştir. Konsolos Monahan, borç verme üstünlüğünün bir zamanlar Ermenilerde olduğunu 1895 yılı olaylarından sonra ise borç para verme işinin şeyhler, beyler ve ağaların ellerine geçtiğini, pek çok toprağın Ermeniler tarafından terk edildiğini ifade etmiştir. Monahan, 1895 yılı olayları sonrasında, özellikle bölgeyi gezdiği tarih olan 1898 yılında vilayet genelinde büyük bir sükûnetin hâkim olduğunu, Hıristiyanların ibadetlerini yaparken tamamen özgür olduklarını, Müslüman olarak kalan Ermenilerin de kendi istekleri veya kendi çıkarları doğrultusunda din değişikliği yapmadıklarını, herhangi bir zorlamaya maruz kalmadıklarını belirtmiştir⁴⁸.

Eruh Kazası

Konsolos Monahan, Eruh Kazası'nda yaptığı geziyi anlatmadan önce kaza ile ilgili resmi nüfus rakamlarına yer vermiştir. Bu istatistiğe göre kaza da 14.489 Müslüman, 2,264 Hristiyan, 1,668'i Ermeni, geri kalanı ise diğer gayrimüslimler teşkil etmiştir⁴⁹. Monahan'ın yararlandığı anlaşılan 1310 (1892) yılı Bitlis Vilayet Salnâmesine bakıldığında 2,264 gayrimüslimin 50'sinin Yezidi, 449'unun Keldani, 147 Süryani ve geri kalan 1.668 kişinin Ermeni olduğu görülmektedir⁵⁰. Konsolos Monahan, Eruh Kazası ile ilgili Osmanlı Devleti resmi rakamları dışında herhangi bir nüfus verisi paylaşmamıştır.

Monahan, Eruh Kazası dâhilinde kaza merkezi Deh ile Boshi ve Haleila Köylerini gezmiştir. Konsolos Monahan, Deh'in⁵¹ merkezinde yalnızca Ermenilerin yaşadığını, 260 ailenin ikamet ettiğini ve yaklaşık 1.560 Ermeni'nin bulunduğunu belirtmiştir⁵². 1895 yılındaki olaylarda Deh'in merkezi ile 3 Ermeni köyünün yağmalandığını Deh'te yer alan Keldani Köylerinin ise 1895 yılı olaylarından etkilenmediğini, bölgeye gittiği 1898 tarihi itibarıyla Dehlilerin özgürce dini vecibelerini yerine getirebildiklerini belirtmiştir. Boshi (Buşi)⁵³, 120 evden oluşan bir Kürt Köyüdür. Konsolos Monahan, yanlarında bulunan iki jandarma nedeniyle köy halkından bilgi alamadığını, köylülerin kendisine bilgi vermekten çekindiklerini belirtmiştir. Konsolos Monahan'ın gezmiş olduğu Haleila⁵⁴, 20 haneden oluşan bir Kürt Köyüdür. Konsolos, köylülerin oldukça iyi giyimli ve iyi görümlü olduklarını ve köyde Arapça gramer öğretilen küçük bir mektebin bulunduğunu belirtmiştir.

Eruh Kazası'nda göçebe aşiretlerin göçleri sırasında yerleşik aşiretlerin bulunduğu köylerden geçmek zorunda kalmaları önemli bir sorun teşkil etmiştir. Zira bu hususta Deh'li Hıristiyanların şikâyetlerine yer veren Monahan, hal-

48 TNA., F.O. 195/2021, No. 17, 20 Ağustos 1898, s. 155-202.

49 TNA., F.O. 195/2021, No. 17, 20 Ağustos 1898, s. 185.

50 *Bitlis Vilayet Salnâmesi*, H. 1310 (1892), Vilayet Matbaası, (ekler kısmı).

51 Bugün Siirt İlinin Eruh Kaza merkezidir.

52 Her aileyi 6 kişi olacak şekilde kabul etmiş, hesaplamalarını bu bilgi doğrultusunda yapmıştır.

53 Siirt Merkezde yer alan Meydandare Köyüdür.

54 Siirt Merkezde yer alan Sağırsu Köyüdür.

kın güneyden gelen büyük bir kısmı Van'a geçen Miranlı Aşireti'nden şikâyetçi olduklarını, aşiretin son 3 yıldır topraklarından geçerken mahsullere çok zarar verdiklerini belirtmiştir. 2 yıldır göç sırasında aşirete askeri bir tabur eşlik etmişse de iddialara göre bu askerler, yalnızca Miranlılar ile Miranlıların Kürt düşmanları arasında çatışma çıkmasına engel olmuşlardır.

Siirt Kazası

Konsolos Monahan, Siirt Kazası dâhilinde Sadık, Batrant ve Tilo Köyle-rini gezmiştir⁵⁵. Sadık⁵⁶, yaklaşık 30 haneden oluşan Süryanice konuşan Keldani Köyü'dür. Köy, 1895 yılı olaylarında herhangi bir saldırıya, yağmaya uğramamıştır. Konsolos, köyün 30 lira karşılığında bir Kürt ağası ve onun 50 adamı tarafından iki ay süreyle korunduğunu, ayrıca köyün müreffeh, insanların hal-lerinden memnun olduklarını belirtmiştir. Konsolosun gezmiş olduğu Batrant (Hetrend)⁵⁷, yaklaşık 20 haneden müteşekkil Tillo Şeyhine ait bir Kürt Köyü, Tilo (Tillo/Aydınlar)⁵⁸, 700 haneden oluşan bir Müslüman Köyüdür⁵⁹. Konsolos Tillo'nun diğer yerlerle kıyaslandığında oldukça temiz ve ferah bir yer olduğunu belirtmiştir. Konsolos Tillo'da ikamet eden şeyh ailesinden bahsetmiş, Tillo Şeyhinin, 200 yıldır Tillo'da bulunan ünlü bir şeyh ailesinin temsilcisi olduğunu, Tillo Medresesinin, her biri cam pencereleli 100 odadan oluştuğunu ve mükemmel bir yapıya sahip olduğunu belirtmiştir.

2.2. Konsolos Monahan'ın Muş Sancağı Gezisi

Konsolos Monahan, Siirt Sancağı gezisinin ardından 1898 yılının Ağustos ve Eylül aylarında Muş Sancağına bağlı Muş Ovası, Varto, Bulanık ve Malazgirt Kazalarını gezmiştir. 12 gün süren gezinin ardından 9 sayfalık bir rapor kaleme almıştır⁶⁰. Konsolos raporunun başında Muş Sancağı'nda uygulanmakta olan ıslahatlara değinmiştir⁶¹. Muş Sancağı'nda 70 Hıristiyan jandarmanın görev yaptığını, Müslüman jandarmalarla kıyaslandığında maaşlarının tamamını aldıklarını, yine ıslahatlar kapsamında vergi toplamak için tahsildarların görevlendirildiğini belirtmiştir. Monahan, Siirt Sancağı'nda görülen "mir-i balık" ve "selef" borç sisteminin, Muş Ovasında da uygulandığını belirtmiştir.

55 Konsolos Monahan'ın Siirt Sancağı'nda yaptığı gezinin güzergâhını gösteren harita için bkz; Ek 2.

56 Bugün Siirt Merkezine bağlı Koçlu Köyü'dür.

57 Bugün Siirt İlının Tillo İlçesine bağlı Hatrant Köyü'dür.

58 Bugün Siirt İlının Tillo (Aydınlar) İlçesi merkezidir.

59 Konsolos raporunda diğer köy ve köylülere etnik yapılarına göre ayırırken, Tillo Köyü'nde ise böyle bir ayırma gitmemiş Tillo'yu Müslüman köyü olarak tanımlamıştır. Bkz; TNA., F.O. 195/2021, No. 17, 20 Ağustos 1898, s. 194.

60 TNA., F.O. 195/2021, No.20, 13 Ekim 1898, s. 221-227; TNA., F.O. 424/197, No. 67/2, 13 Ekim 1898, s. 59-60. Konsolos Monahan'ın Muş Sancağı gezine dair hazırlamış olduğu rapor ile ilgili örnek belge için bkz; Ek 3.

61 "Vilâyât-ı Sitte Islahatı" kapsamında Bitlis Vilayeti'nde yapılan ıslahat çalışmaları için bkz; Emel Demir Görür, *Vilâyât-ı Sitte Islahatı (1878-1899)*, Gazi Ü. SBE., Ankara 2018 (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s. 335-352.

Gazi

Akademik
Bakış

257

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

Konsolos Monahan, çoğunluğu Müslüman olan Varto Kazası ile ilgili kazada bir tanesi büyük olmak üzere 4 Hıristiyan Köyü bulunduğunu, kaza merkezi Gümgüm'de de 240 haneden yalnızca 40 hanesinin Hıristiyanlara ait olduğunu belirtmiştir. Monahan, kazadaki Hıristiyanlarının Hamidiye Kaymakamı Mehmet Bey'in koruması altında olduklarını ve kaza dâhilinde şikâyet edilebilecek herhangi bir olumsuz durumun olmadığını raporunda kaleme almıştır.

Monahan, Bulanık Kazası dâhilinde 50 haneden oluşan Cibran Aşireti'ne ait Kotanlı'yı ziyaret etmiştir. Konsolos, Kotanlı Kürtlerinin Hamidiye Alaylarına dâhil olmadıklarını ancak bu sisteme dâhil olmayı reddettikleri için pişmanlık duyduklarını belirtmiştir. Konsolos, Bulanık Kazası'nda yaşanan birkaç hırsızlık olayı haricinde herhangi bir kötü hadisenin vuku bulmadığını, ancak yaşanan hırsızlık olaylarının özellikle son 10 yıldır kontrol altına alınamadığını, çok zengin olan kazanın fakirleştiğini, göçler yaşandığını ve ekim yapılan toprakların boş kaldığını belirtmiştir.

Konsolos Monahan'ın Muş Sancağı'nda uğradığı müreffeh ve verimli bir yer olan Malazgirt Kazası'nda çok az sayıda köy Kürt koruması altında yer almış ve 1898 yıl itibariyle kazada Ermeni-Kürt çatışması çok fazla yaşanmamıştır⁶². Konsolos, Malazgirt Kaymakamı İbrahim Paşa'nın 1898 yılı Temmuz ayı itibariyle kazada bulunan Hamidiyeleri⁶³ düzen içinde tuttuğunu, kaymakamın özellikle yaz aylarında çalınan sığır ve koyunları geri almaya çalıştığını, çoğu koyun olmak üzere çalınan 300 hayvanı geri aldığını belirtmiştir. Konsolos, Ahlat Kazası ile ilgili Hristiyan Köylülerin topraklarını işlemek için öküze ihtiyaç duyduklarını belirtmiştir. Ayrıca konsolos, Ahlat Kazası'nda mahsulün az olması nedeniyle Ermenilerin Rusya'ya göç edebileceğini ve bu durumun genel karışıklığa, ciddi sorunlara sebebiyet verebileceğini ileri sürmüştür.

Konsolos, Varto ve Malazgirt, Muş Ovası ve Ahlat'ta yapılan hırsızlıklar dışında herhangi bir Ermeni sorununun olmadığını⁶⁴, Muş Sancağı'nda sorun çıkaran göçebe Bekiranlı Kürtlerin de askeri güç kullanılarak sancak dışına çıkarıldığını bu şekilde sorunun çözüme kavuşturulduğunu belirtmiştir⁶⁵.

3. Konsolos Monahan'ın Raporlarında Ermeni Çeteciler

1898 yılı Haziran ayında, Bitlis Vilayeti'nde kol gezen Ermeni çetecilerin yakalanması ve cephanelerin tespit edilmesi için Teğmen Ali Bey görevlendirilmiş-

62 TNA., F.O. 195/2021, No.20, 13 Ekim 1898, s. 221-227; TNA., F.O. 424/197, No. 67/2, 13 Ekim 1898, s. 59-60.

63 Malazgirt Kazası'nda Hasenanlı Aşireti'nden 5 Hamidiye Süvari Alayı teşkil edilmiştir. Bkz; BOA., Y.MTV., D:80, G: 10, Belge no (lef):2, 27 Haziran 1893.

64 TNA., F.O. 195/2021, No. 20, 13 Ekim 1898, s. 221-227; TNA., F.O. 424/197, No. 67/2, 13 Ekim 1898, s. 59-60.

65 TNA., F.O. 424/189, No. 21/1, Yardımcı Konsolos Monahan'dan Sir P. Currie'ye, 15 Eylül 1896, s. 22-23; TNA., F.O. 195/1944, No. 53, Yardımcı Konsolos Monahan'dan Sir. P. Currie'ye, 5 Ekim 1896, s. 557-562.

tir. Ali Bey reisliğinde 8 jandarma, 40 asker ve çevreden katılan pek çok Kürt ile birlikte Ermeni çetecilerin ve teçhizatlarının gizlendiği tahmin edilen Surp Aghperig (Vantir) Manastırı'nda arama yapılmıştır. Arama sırasında rahiplerin dövüldüğü, manastıra ait bazı eşyalarının ve koyunların çalındığı, bu esnada mahsullerin mahvolduğu iddia edilmiştir. Olayın ardından Bitlis Piskoposu, valiliğe şikâyetinde bulunmuş, şikâyet üzerine, manastırın korunması için jandarma görevlendirilmiştir⁶⁶.

Konsolos Monahan, Ermeni çetecilerle⁶⁷ ilgili olarak Bitlis Vilayeti'nin bazı kaza ve köylerinde özellikle de Ahlat Kazasında yerli Ermenilerden oluşan "*Mishagistler*" adı verilen kişilerin bulunduğunu, bu kişilerin görevlerinin ise Tiftis'teki Ermeni Gazetesi'ne⁶⁸ bilgi sağlamak olduğunu, Mishagistlerin bazılarında Rus parası ve Rus tabancaların bulunduğunu belirtmiştir⁶⁹. Mishagistlerin Rusya menşei ürünleriye sahip olması, üzerlerinde Rus parası taşımaları bu grubun Ruslar tarafından desteklendiğine kanıt olarak gösterilebilir.

Ermeni çetecilerin arama faaliyeti devam ederken önemli bir çete olan Sirop'un çetesine dâhil 5 kişinin Tatvan'da bir evde bulunduğu haberi alınmıştır. Haber üzerine Alay Beyi ve Teğmen Ali Bey komutasında 12 jandarma Tatvan'a gitmişlerdir. Bahsi geçen çeteciler; Simon, Alexan, Pare, Parsegh, Nadir adlı şahıslardır⁷⁰. Jandarmanın Tatvan'a ulaşmasıyla birlikte çatışma çıkmış, çatışmanın başlangıcında Nadir adlı çeteci kaçmış, Simon öldürülmüştür. Evde kalan 3 çeteci ise bir gece boyunca jandarmalarla çatışmıştır. Çatışmada bir jandarma öldürülmüş, bir jandarma ve bir Kürt yaralanmış, çatışma sırasında Tatvan'lı yaşlı bir Hıristiyan çetecilerin açtığı ateş sonrası ölmüştür. Çatışma başladıktan bir gün sonra 25 Temmuz 1898'de çatışma bitmiş ve çetecilerin ölü bedenleri ele geçirilmiştir. Konsolos Monahan ile İngiltere'nin Van Vilayeti Yardımcı Konsolosu Yüzbaşı Elliot, olay sonrası bölgeye giderek durumu tetkik etmişlerdir. Monahan, Alay Beyi ve Ali Bey komutasındaki jandarmaların cesur

66 TNA., F.O. 424/197, No. 41, 29 Ağustos 1898, s. 29; No. 41/1; 2 Ağustos 1898, s. 30; TNA., F.O. 195/2021, Şifreli Telgraf No. 56, 2 Ağustos 1898, s. 108; TNA., F.O. 195/2021, Şifreli Telgraf No. 13, 2 Ağustos 1898, s. 131.

67 Konsolos Monahan, gönderi ve raporlarında "revolutionary/ devrimci" ifadesine yer vermiştir.
68 Bahsi geçen gazete Tiftis'te neşredilen Meşak Gazetesidir. Bkz; BOA., Y.A.HUS., D:270, G:20, Belge no (lef):1, 3 Şaban 1310/20 Şubat 1893; BOA., DH.MKT., D:229, G:50, Belge no (lef):2, 19 Şevval 1311/25 Nisan 1894.

69 TNA., F.O. 424/191, No. 200/1, Fahri Konsolos Monahan'dan Sir P. Currie'ye, 6 Şubat 1897, s. 172-174.

70 Genç bir erkek olan Simon, 2 yıl önce hükümetin kendisinden şüphelenmesi üzerine hapse girmek için şehirden kaçmış, Sirop'un çetesine katılmıştır ve Polis Şefi Hilmi Bey'in öldürülmesi olayında yer almıştır. Simon'un eniştesi olan Alexan, Simon gibi aynı olaydan ötürü hapse girmek için şehirden kaçmış, Sirop'un çetesine katılmıştır. Tatvanlı olan Pare, 26 Nisan 1898'de Bitlis Hapishanesi'nden kaçmış ve Sirop'un çetesine katılmıştır. Diğer çeteciler ise Muş Ovasında Haskeui'den Parsegh ile Van Vilayeti'nden Elmalı'dan Nadir adlı şahıslardır. Bkz; TNA., F.O. 424/197, No. 41/1; 2 Ağustos 1898, s. 30; TNA., F.O. 195/2021, Şifreli Telgraf No. 13, 2 Ağustos 1898, s. 131-135.

ve hatasız hareket ettiklerini, Tatvan halkından da bu kişiler hakkında olumsuz bir şey duymadığını belirtmiştir. Ayrıca konsolos, ele geçirilen çetecilere ait 4 tüfeği incelemiş, tüfeklerin Rus askeri düzeneğine sahip olduğunu, tüfeğin birinde Rus Alfabesi ile yazılmış “*Nikol*” ismi, 1892 tarihi, bir bayrak ile namlu-sunda Ermeni alfabesiyle damgalanmış iki harf olduğunu belirtmiştir⁷¹.

Konsolos Monahan, 1895 yılı olayları öncesinde Bitlis Vilayeti’nde yaşayan Müslüman ve gayrimüslimlerin dostane ilişkiler kurduklarını ve iki grup arasında herhangi bir husumet olmadığını belirtmiştir⁷². Osmanlı kaynaklarına göre de bakıldığında da Ermeni komitacıların bölgedeki faaliyetlerinden önce, vilayet dâhilindeki Ermenilerle Kürtlerin genellikle barış içinde yaşadıkları ve Ermeni nüfusun büyük bir kısmının kendi aralarında bile Kürtçe konuşacak kadar Kürtlerle kaynaştığı bir bölge olduğu görülmektedir⁷³. Çetecilerin bölgedeki faaliyetleri sonrasında Müslüman ve gayrimüslim halk arasındaki gerginlik hat safhaya çıkmış ve olaylar birbiri ardına patlak vermiştir.

Sonuç

Sultan II. Abdülhamid döneminde bir taraftan Balkanlarda milliyetçi karakterli isyanlarla uğraşılırken diğer taraftan da Anadolu’da yaşanan asayiş sorunlarının üstesinden gelinmeye çalışılmıştır. Anadolu’da yaşanan olaylar daha ziyade Ermeni-Müslüman çatışması şeklinde cereyan etmiş, özelde ise en şiddetli ve uzun soluklu çatışmalar bölgenin demografik yapısı, sınırda yer alan konumu nedeniyle doğu vilayetlerinde yaşanmıştır. Hırsızlık ve yağma olayları, eşkıyalık ve adam öldürme doğu vilayetlerinin ve dolayısıyla Bitlis’in de bu dönemde yaşadığı genel sorunlar olmuştur.

Çalışmamız dâhilinde ele aldığımız 1896-1898 yılları İngiltere’nin Bitlis Vilayeti Konsolosluğuna ait rapor ve yazışmalarda Ermeni-Müslüman çatışması, yağma-saldırı olayları, asayiş problemleri, din değiştirme hadiseleri, vergi meselesi, iktisadi durum, bölgede yapılan ıslahatlar belli başlı konu başlıklarını teşkil etmiştir. Özellikle vuku bulan göçler, yaşanan kıtlık olayları bölgenin içtimai, iktisadi yapısında önemli değişimler meydana getirmiştir. 1898 yılı itibarıyla ise kıtlık sebebiyle göç eden ahali iyi hasat neticesinde topraklarına geri dönmüş, halkın dinlerini özgürce yaşayabildikleri ve bölgede sükûnetin sağlandığı bir ortam oluşmuştur.

İngiliz Konsolos James Henry Monahan, Bitlis Vilayeti’ndeki görev süresince vilayetteki üst rütbeli kişilerle sürekli temas kurmuş, gördüğü problemlerin çözümü için bu makamlarla sürekli iletişim halinde olmuştur. Bu min-

71 TNA., F.O. 424/197, No. 41, 29 Ağustos 1898, s. 29; No. 41/1; 2 Ağustos 1898, s. 30; TNA., F.O. 195/2021, Şifreli Telgraf No. 13, 2 Ağustos 1898, s. 131-135.

72 TNA., F.O. 195/2021, No. 17, 20 Ağustos 1898, s. 159.

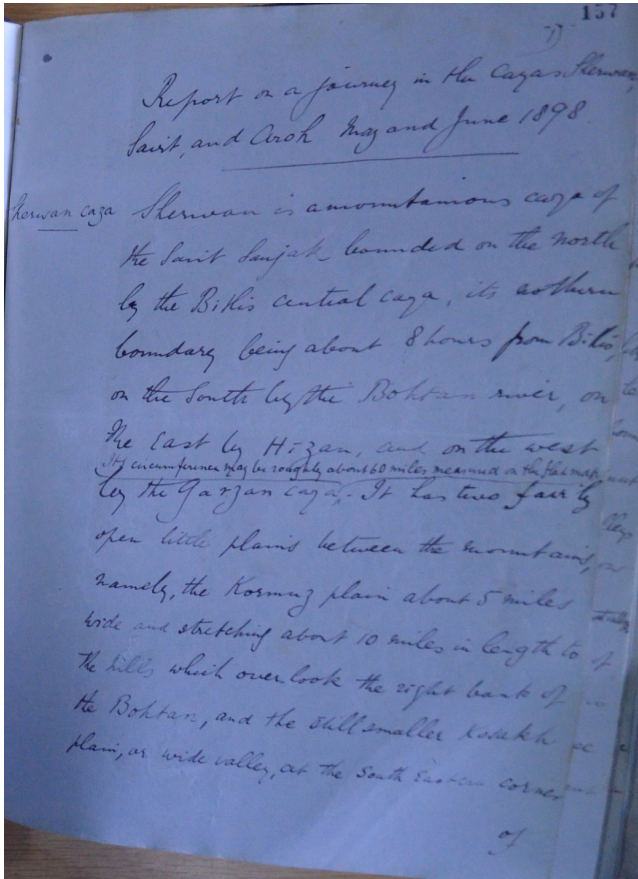
73 Nihat Karademir, *Korku ve Umud II. Abdülhamid Dönemi Kürt-Ermeni İlişkileri*, Çıra Yayınları, İstanbul 2015, s. 315.

valde Monahan, gerek Bitlis Valisi gerekse de bölgeye gelen önemli yetkililer ile yaptığı görüşmelerde vilayet dâhilinde vuku bulan hırsızlık olayları, göçebe Kürtlerin geçişinden kaynaklı problemlere, bölgedeki Müslüman-Ermeni çatışmasına ve ıslahat meselesine odaklanmış, sorunların halli, gerekli düzenlemelerin icrası noktasında yetkilileri sıkıştırmaya çalışmıştır. Bilhassa Konsolos Monahan özelinde de tespit ettiğimiz üzere İngiliz Konsoloslarının özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında görev bölgelerinde derinlemesine inceleme yapıp, var olan eksiklikleri tespit etmek ve bunu siyasi bir koz unsuru olarak kullanmak temel prensiplerinden bir haline gelmiştir.

Ekler

Ek 1. Konsolos Monahan'ın Siirt Sancağı ile İlgili Hazırlamış Olduğu Raporundan Örnek Belge

Kaynak: TNA., F.O. 195/2021, No. 17, 20 Ağustos 1898, s. 155; 157.

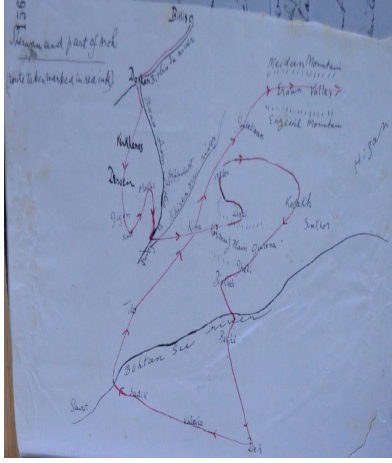
Görsel

Akademik
Bakış

261

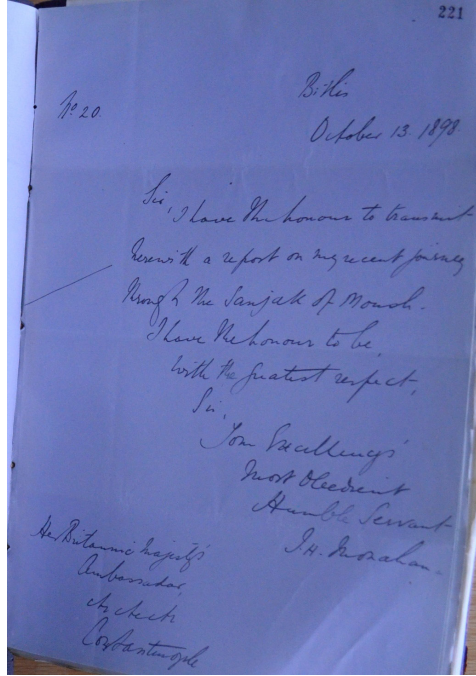
Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

Ek 2. Konsolos Monahan'ın Siirt Sancağı'nda yaptığı gezinin güzergâhını gösteren harita

Kaynak: TNA., F.O. 195/2021, No. 17, 20 Ağustos 1898, s. 156.

Ek 3. Konsolos Monahan'ın Muş Sancağı ile İlgili Hazırlamış Olduğu Raporundan Örnek Belge

Göz

Kaynak: TNA., F.O. 195/2021, No.20, 13 Ekim 1898, s. 221;223.

Kaynaklar

Arşivler

Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA., DH.MKT, 2013/65

BOA., DH.MKT, 2005/98

BOA., DH.MKT, 1219/77

BOA., DH.MKT, 1306/16

BOA., DH.MKT, 229/50

BOA., DH.TMIK.M., 41/57

BOA., DH.TMIK.M., 47/2

BOA., Y.A.HUS., 270/20

BOA., Y.MTV., 80/10

İngiliz Milli Arşivleri (TNA)

Foreign Office (F.O)

78/4741, 6 Aralık 1896.

195/1892, No. 157; No. 8.

195/ 1944, No. 50; No. 53; No. 54.

195/1981, 14 Mayıs 1897; 16 Mayıs 1897.

195/2021, No. 2; No. 3; No. 7; No. 17; No.18; No.20; Şifreli Telgraf No. 13; Şifreli Telgraf No. 56; 29 Eylül 1898; 14 Ekim 1898.

424/189, No. 21/1.

424/191, No. 200/1.

424/197, No. 67/2; No. 41; No. 41/1.

881/7294, No. 58/1.

Salnâme

Bitlis Vilayet Salnâmesi, H. 1310 (1892), Vilayet Matbaası.

Gazete

The Edinburgh Gazette, 18 June 1895, Issue 10684.

The Edinburgh Gazette, 8 September 1896, Issue 10812.

The Edinburgh Gazette, 17 May 1904, Issue 11620.

The Edinburgh Gazette, 28 March 1911, Issue 12341.

The Edinburgh Gazette, 5 January 1915, Issue 12758.

The London Gazette, 4 September 1896, Issue: 26774.

The London Gazette, 13 May 1904, Issue: 27676.

Gazi

Akademik
Bakış

263

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

The London Gazette, 24 March 1911, Issue: 28479.

The London Gazette, 1 January 1915, Issue: 29026.

Kitaplar

CUÏNET, Vital, *La Turquie D'asie, Géographie Administrative Statistique Descriptive et Raisonnée de Chaque Province de L'asie-Mineure*, C. II, Ernest Leroux Éditeur, Paris 1891.

PLATT, D.C.M., *The Cinderella Service British Consuls Since 1825*, Longman, Edinburgh 1971,

The Foreign Office List: Forming a Complete Diplomatic and Consular Handbook for 1896, Edited by Edward Hertslet, K.C.B. and Edward Cecil Hertslet ESQ., Sixty-ninth Publication, London.

The Foreign Office List: Forming a Complete Diplomatic and Consular Handbook for 1897, Edited by Edward Hertslet, K.C.B. and Edward Cecil Hertslet ESQ., Seventieth Publication, London.

The Foreign Office List: Forming a Complete Diplomatic and Consular Handbook for 1898, Edited by Edward Hertslet, K.C.B., Seventy-first Publication, London.

The Foreign Office List: Forming a Complete Diplomatic and Consular Handbook for 1905, Edited by Godfrey E. P. Hertslet, Seventy-eighth Publication, London.

The Foreign Office List: Forming a Complete Diplomatic and Consular Handbook for 1907, Edited by Godfrey E. P. Hertslet, Eightieth Publication, London.

The Foreign Office List: Forming a Complete Diplomatic and Consular Handbook for 1908, Edited by Godfrey E. P. Hertslet, Eighty-First Publication, London.

The Foreign Office List: Forming a Complete Diplomatic and Consular Handbook for 1913, Edited by Godfrey E. P. Hertslet, Eighty-Seven Publication, London.

ÖNAL, Sami, *Sadettin Paşa'nın Anıları Ermeni-Kürt Olayları (Van, 1896)*, Remzi Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul 2004.

KARADEMİR, Nihat, *Korku ve Umut, II. Abdülhamid Dönemi Kürt-Ermeni İlişkileri*, Çıra Yayınları, İstanbul 2015.

ŞAŞMAZ, Musa, *İngiliz Konsolosları ve Ermenilerin Katliamı İddiaları (1878-1914)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013.

Kitap Bölümü

DEMİR GÖRÜR, Emel, "İngiltere'nin Bitlis Yardımcı Konsolosluğu: Francis Edward Crow Dönemi", *Tarihî ve Kültürel Yönleriyle Bitlis* (Ed. Prof. Dr. Mehmet İnaş, Prof. Dr. Mehmet Demirtaş), C. 1, Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları, Ankara 2019.

Makale

KOCABAŞOĞLU, Uygur, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında İngiliz Konsoloslarının Siyasal Etkinlikleri", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 179-187.

Tez

DEMİR GÖRÜR, Emel, "Vilâyât-ı Sitte Islahatı (1878-1899)", Gazi Ü.SBE., Ankara 2018 (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

Extended Abstract

The Consulate of the Bitlis Province of Britain was opened at the level of the Vice-Consul attached to the province of Erzurum in 1895. Charles Seymour Hampson was appointed as the first consul of the province. After Hampson, James Henry Monahan was appointed British Vice-Consul of the province of Bitlis. Monahan took over the responsibility of the Bitlis Consulate in 1896 and held this post until 1898.

During his tenure, James Henry Monahan kept consular books containing important political, social, economic and cultural information about the province. When these books were examined, it was seen that some events were emphasized more. The Armenian-Muslim conflict, the looting-attack events, the conversion of religion events, the tax issue, the economic situation, and the regulations implemented within the province within the context of the reformation of six eastern provinces were the main topics. The report prepared by Monahan after her trips to Sherwan, Sairt, Aroh, Moush, Varto, Bulanik and Malazgirt are very important in terms of providing detailed information about the region. After the trip, Consul Monahan prepared 90-page report with a map showing the itinerary. In the report, the consul gave detailed information about the geographical characteristics of the places he visited, population structure, tax allocation, looting and attacks. The Consul Monahan visited the Moush Plain, Varto, Bulanik and Malazgirt Cazas in the province of Moush in August and September of 1898 after his visit to the province of Siirt. After 12-day trip, the consul wrote 9-page report with detailed information about the region. The events of 1895 were the main subject of James Henry Monahan's reports after his trips to various parts of Bitlis province. In addition, the Consul Monahan mentioned in his reports the issues of miribalik and selef systems applied in Bitlis province. Some Armenians and Muslims who could not pay their debts due to miribalik and selef systems lost their land.

Because the famines, the events that occurred in 1895, the short-term religious changes and the migrations that occurred brought about social and economic changes in the structure of the region and deeply affected the people of the region. However, in 1898, the people who migrated due to famine returned to their lands as a result of good harvest, and an environment in which the people freely fulfilled their religions and provided peace in the region. During his tenure in Bitlis province, Consul Monahan kept in constant contact with the high-ranking persons in the province and kept in constant contact with these authorities in order to solve the problems he saw.

Gazi

Akademik
Bakış

265

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

During his meetings with the governor of Bitlis and the important officials who came to the region, Monahan focused on the theft incidents that occurred in the province, the problems arising from the transition of the nomadic Kurds, the issues of the Muslim-Armenian conflict in the region and the issue of reformation. The British Consuls conducted in-depth investigations and identified deficiencies, particularly in the second half of the 19th century, and used these deficiencies as a political trump element.

(Footnotes)

- 1 Konsolos Monahan, Dersen'in görüş alanında bulunan iki ayrı bölgede konuşlanan ve Dersen olarak adlandırılan Kürtlerden müteşekkil her biri 9/10 haneden oluşan iki ayrı mezranın olduğunu belirtmiştir. Bkz; 195/2021, No. 17, 20 Ağustos 1898, s. 161-162.
- 2 Konsolos Direk'in yakınlarında bulunan Hindik Köyünü de raporunda zikretmiş ancak köyü ziyaret etmemiştir.

Gazi

Akademik
Bakış

266

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020